

GYŰJTÉSI ÚTMUTATÓ

1985 JAN 2

A halottas szokások és hiedelmek vizsgálata

A halottas szokások és hiedelmek gyűjtése közben lehetőleg olyan beszélgetőtársakat keressünk, akikről tudjuk, hogy koruk és a faluban elfoglalt helyzetük miatt jól ismerik a tárgyalásra kerülő szokásokat, hiedelmeket. Legtöbbször azok nyújtanak hasznos információkat, akiket el szoktak hívni virrasztani, mert ismerik a halottas énekeket. Falvanként legalább négy-öt ilyen embert találhatunk. Sokat segíthetnek a sírásók, temetőőrök, kántorok is. Ne feledkezzünk meg azonban arról sem, hogy jó néhány embernek a szülei, nagyszülei csinálták ezeket, akiktől sok mindent hallhattak leendő beszélgetőtársaink. (Arra gondoljunk, hogy a halottas szokásokat többé-kevésbé minden falubeli ismeri, a gondot inkább a beszélgetésre való hajlandóság jelentheti.)

Gyűjtés előtt alaposan tanulmányozzuk az útmutató kérdéseit, a kérdőívet soha ne olvassuk fel, mert így nem jöhet létre a témagyűjtéshez nagyon fontos személyi kapcsolat és bizalom a beszélgetőtárs és a gyűjtő között. A kérdéseket mint támpontokat használjuk, így könnyebben vezethetjük a beszélgetést, nem okozhat problémát az, ha az elbeszélő kissé eltér (sokszor ezzel mond többet!) a kérdés által határolt témától. A kérdőív felépítése lehetővé teszi, hogy először nagyobb témakört adjunk *általános* kérdések formájában. *Hagyjuk nyugodtan beszélni adatközlőnkét, mondjon el mindent, ami eszébe jut a bevezető kérdéscsoportról.* A kezdeti folyamatos, kérdésekkel félbe nem szakított elbeszélés azonkívül hogy értékes adatokat eredményezhet, önbizalmat is ad az elbeszélőnek. Amikor úgy érezzük, hogy a tág témakört átfogó bevezető kérdések alapján nem tud többet mondani, feltehetjük a *részletező* kérdéseket. (Ezeket gondolatjel vezeti be az útmutatóban.) A kapott válaszokat lehetőleg erősítsük meg azzal, hogy megpróbálunk feleleveníteni olyan történeteket, amelyek az elmondottakat példázzák. A részletező kérdések után többnyire találunk olyan kérdéseket, amelyek zárójelben szerepelnek ezek a „*távevítő*” vagy „*tákérdezések*”, bizonyos esetekben pedig magyarázzák azt a témakört, amiről éppen szó van, illetve válaszlehetőséget tartalmaznak. Ezeket a zárójellel is elkülönített kérdéseket csak a legvégső esetben kérdezzük meg, olyankor, amikor látjuk, hogy adatközlőnknek nehezen jutnak eszébe a kérdéssel kapcsolatos ismeretek. Ezek a kérdések segíthetnek az emlékezet felrisszításában, más esetekben pedig a gyűjtőnek adhatnak támpontot a témakör megértéséhez. Az így kapott válaszoknál feltétlenül vegyük figyelembe, hogy „*tákérdezésre*” kaptuk őket.

Ne csak a múltról, hanem a jelenkori szokásokról is kérdezzünk, tudjuk meg, hogy a különböző szokások meddig voltak elterjedtek és miért szűntek meg, mi váltotta fel! A változások folyamatának vizsgálása rendkívül fontos feladat.

A halál előjelei

Milyen jelenségek, események alapján gondoltak hamarosan bekövetkező halálra? Emlékezzen vissza olyan esetekre, amikor valami előre jelezte a várható halálesetet! *Részletesen mesélje el ezeket a történeteket,* hol, mikor, kivel történt meg és igazolódott-e az előjel által jelzett esemény? (Miként vélekedik az elmondott történetekben előforduló előjelek igazáról a falu „közvéleménye” és mi az egyéni véleménye ezekről a kérdésekről beszélgetőtársunknak.)

Allatok viselkedéséből következtettek-e arra, hogy valaki meg fog halni? (Mire gondoltak olyankor, ha „ordítottak”, „vonyítottak”, „tutultak”, vagy az udvaron gödröt kapartak a kutyák?) (A későbbiekben is kérdezzük meg, hogy a tapasztalt jelzés kinek a várható halálára

utalt és a jelzés után mennyi idő eltelté után számítottak a halálesetre.) Mit jelentett, ha a *tyúk* „kukorékol”, összeverte a szárnyát? Beszéltek-e olyan esetekről, amikor a halált nem házi-állat, hanem valamilyen *madár* megjelenése jelezte:

— Milyen madár megjelenése jelenthetett halált? („Halálmadár”, bagoly, „pótyik”.)

Hogyan jelezte a madár a halált! (Szállt a ház körül, rászállt a házra, berepült a házba, neki-repült az ablaknak stb.)

— Mit jelentett, ha *denevér* („böregér”, „felepocik”) berepült a házba, vagy a ház körül keringett?

— Mire gondoltak, ha valakit „megkörözött” egy *pillangó*?

Hogyan védekezhettek az állatok által jelzett halál ellen?

— Segíthetett-e az, ha az ilyen jelzést adó állatot elzavarták, esetleg elpusztították? (... hogy „szóljon a saját fejére” stb.)

Milyen történeteket tud arról, hogy valaki *megálmodta* a később bekövetkezett halálesetet? Milyen álmokat ismer, amikor következtetni lehet a jövőben várható eseményekre, változásokra?

— Mit jelentett, ha valaki álmában *sűrű* vízben fürdött? (Mit jelentett, ha tiszta volt a víz?)

— Mire gondoltak, ha valaki álmában *sárban* járt, vagy gödörbe esett?

— Mit jelentett, ha valaki álmában *házat* épített? Milyen házat épít magának az ember álmában, hogyan gondolják, hol lesz az álmukban épített ház? Jelentett-e valamit, ha álmában házat tapasztott, vagy meszelt? Mire gondoltak, amikor azt álmodták, hogy ledől a házuk?

— Mire gondoltak, ha álmukban valamilyen *fa* *kidőlt*, vagy elszáradt?

— Milyen következményre számítottak olyankor, ha valaki álmában *nehéz munkát* végzett: aratott, csépelet, őrölt, dagasztott, fát vágott, vagy fát vitt, a házban szövöszéken szőtt stb.

— Mire gondoltak olyankor, amikor álmukban *nyulat*, vagy *halat* fogtak, fehér virágokat szedtek?

— Mit jelentett, ha valaki azt álmodta, hogy *medvével* viaskodik? Jelentett valamilyen különbséget az, hogy győzedelmeskedett a medve az ember fölött vagy sem?

— Jelentett-e valamit az, ha idős asszony álmában *lakodalomban mulatott*, illetve *menyasszony*nak álmodta magát?

— Mit jelentett az, ha valakinek álmában kiesett a foga? Próbáljuk megtudni azt, hogy egy bizonyos fog elvesztéséből gondoltak-e egy meghatározott személyre, akire vonatkoztatták az álom jelentését. (Pl. a szemfog elvesztése unokatestvér halálát jelentette.)

Lehetett-e *védekezni* az álmok által jelzett várható rossz következmények ellen? Miként próbálták meggyógyítani azokat a betegeket, akiknek a halálát valami előre jelezte?

Melyek voltak azok a *rendkívüli események*, amelyeket a haláleset előtt lehetett gyakran tapasztalni?

— Mit jelentett az, ha beteg volt a háznál és *magától kinyílt az ajtó*, vagy *megcsörrentek a cseréptányérok*, *ropogott a bútor*, vagy valamilyen *kép* magától *leesett a falról*? Mit gondoltak arról, hogy mi okozta ezeket a jelenségeket? (Beszéltek-e azt, hogy a beteg lelkéért eljön valaki és ő okozza a zajt, miatta nyílik ki az ajtó?)

— Mire gondoltak olyankor, ha a *beteg már meghalt rokonokat szólítottatott*, mintha látná őket, vagy olyanokat mondott, hogy virágos mezőn sétál, nagy fényesség van körülötte? (Mondták-e azt erre az esetre, hogy a régi halottak „már eljöttek érte”, illetve a lelke már más úton jár, meg fog halni.)

Haldoklás

Minek alapján tudták megkülönböztetni azt, hogy valaki súlyos beteg, vagy már haldoklik? Milyen külső jelei vannak a haldoklásnak? Mire gondoltak akkor, ha a beteg félrebeszél, miket szoktak ilyenkor mondani? (A haldoklásra utaló jelek gyakran megegyeznek azokkal a halálra vonatkozó előjelekkel, amelyek rövid időn belül várható halálesetre utalnak. Ne zavarjon meg senkit az, amikor olyan jelenségeket mondanak el a haldoklás jellemzésére, amiket már említettek a halál előjeleiként.)

Mit tettek (és mit nem tettek!) a haldokló mellett?

— Szabad volt-e a haldokló mellett *hangosan sírni*, siratni? Hogyan vélekedtek erről a kérdésről?

— Voltak-e olyan személyek, akiket *el kellett hívni a haldokló mellé*? Miért? Kit küldtek el ezekért az emberekért? (A papért, öltöztetőasszonyért stb.)

— Hogyan próbáltak *könnyíteni* a szenvedésen? (Milyen imákat mondtak a haldokló mellett, adtak-e valamit a kezébe? Szokás volt-e az, hogy ilyenkor *kinyitották az ajtót* vagy *az ablakot*? ... hogy könnyebben elszálljon a lelke.)

— Mit gondoltak arról, aki sokat szenvedett, nehezen halt meg? (Hogyan segítettek azon, aki nek haragosa, vagy valamilyen bűne volt. Mit tartottak a „boszorkányok” *haldoklásáról*? Mit tudnak a „boszorkányos tudomány” átadásának időpontjáról és módjáról, általában a boszor-

kányok tevékenységéről és az ellenük való védekezésről? Nagyon sok faluban közismertek olyan történetek, hogy a haldokló boszorkány körül gyülekezik a többi boszorkány, vagy azok az elbeszélések, amelyekből megtudjuk, hogy a boszorkányosoknak lólába van a takaró alatt addig, amíg a tudományát át nem adja. Kérdezzük meg, hogy milyen jelenség — pl. szélvihar — kíséri a boszorkány lelkének távozását? Olyan elképzeléssel is találkozunk néhol, hogy a boszorkányok temetés után megfordulnak a koporsóban. Ezek az elbeszélések általában azokból a falvakból származnak, ahol a múlt századbeli kolerajárvány halottait hasukra fektetve temették el, hogy ezzel megakadályozzák a járvány terjedését.)

— Mit tettek olyankor, ha a közelben állók *nem tudták megállapítani a szenvedés okát*? Ismertek-e olyan eljárásokat, amelyekkel „segítettek” rajta, pl. valamilyen főzetet készítettek és azt itatták meg a beteggel.)

A halál beálltakor szokásos teendők

Mikor következett be a halál? Mit gondoltak arról, hogy az emberi test melyik részén van a lélek és hogyan távozik el a testből? (Mit jelent az, hogy „kiszakadt belőle a lélek”?) Mit gondoltak arról, hogy halál beálltakor hova szállt a lélek? (Hallotta-e, hogy a kép, tükör sarkára stb. Miből tudták ezt?)

— Hallott-e arról, vagy tapasztalta-e, hogy halálkor magától kinyílt az ajtó, vagy megcsörrentek a tányérok? Mivel magyarázták ezt?

— Szokás volt-e az, hogy a halál beálltakor valaki (valakik) *kiment(ek) az ajtón* kezükben egy égő gyertyával, (hogy „*kikísérjék a halott lelkét*”), ha igen, kik? Megkerülték-e a házat közben, vagy csak az ajtón mentek ki?

— Tud-e olyan esetről, hogy a *háziállatok megéreztek egy házbeli halálát*? Ha igen, hogyan, mivel magyarázzák ezt? Szokás volt-e az, hogy a gazda halálakor beszóltak az istállóba, „bekiáltották a halált”.

Ki és mikor fogta le a *halott szemét*? Mire gondoltak, ha nyitva maradt a halott szeme? *Tettek-e rá valamit*, pénzt, kis darab vásznat, vagy cserépdarabot, ha nem ragadt le a halott szeme? (Gondoltak-e arra, hogy a halott szeme újabb halottat jelent?)

Miért és kik *kötötték fel a halott állát* és mikor vették le ezt a kötést? *Osszekötötték-e a halott lábait*, ha igen, miért? Mikor vették le a kötést és jelentett-e valamilyen bajt, ha véletlenül elfelejtették szétoldani? Mi lett a kötések későbbi sorsa? *Ha letakarták a tükröket* halálkor, akkor ezt miért kellett megtenni? Mivel takarták le a tükröt ha fiatal halott volt és mivel idős halott esetén? (Beszéltek-e arról a faluban, hogy a halott vissza fog járni, ha meglátja magát a fölötté levő tükörben?)

— Mikor szedték le a kendőket a tükörről?

Megállították-e az órákat olyankor, amikor meghalt valaki a házban?

— Miért kellett megállítani és mikor indították el újra?

Eghetett-e tűz a halottas házban, ha nem, miért?

— Hol főztek ilyenkor, ami étel kellett a torra, hol, kinél készítették el?

— Meddig (hány napig) nem lehetett tüzet gyújtani a házban?

A halott felkészítése

Kik *mosdatták* meg a halottat és hol? Voltak-e a faluban olyan asszonyok (férfiak) akiket el szoktak hívni, hogy megmossa, felöltöztesse a halottat? Milyen fizetség járt ezért? (Pl. ruhát, terményt, ételt, pénzt kaptak a mosdatásért.)

— Mosdatás után hova öntötték ki a vizet? (Miért öntötték „félre”?)

— Szokták-e valamilyen módon (pl. égő gyertyával) „*kikísérni*” az *utolsó „feresztővizet*”, ha igen, ki volt az, aki kísérte? (Kísérés közben megkerülték égő gyertyával a házat, vagy a helyet, ahova kiöntötték a vizet?)

— Hallott-e olyan esetről, hogy a *halottmosó víznek gödröt ástak* volna és abba öntötték ki?

— Letakarták-e valamivel (pl. a mosdatásnál használt edénnyel, teknővel) azt a helyet, ahova a vizet kiöntötték?

— *Mi lett a későbbi sorsa a mosdatásnál használt edénynek*, kendőknek, szappannak?

— Milyen következménye lehetett annak, ha a mosdatásnál használt víz, kendők nem megfelelő helyre kerültek? (Okozhatta ez a halott lelkének nyugtalanságát?)

Kik *öltöztették* fel a halottat? Szokásban volt-e az, hogy már jóval a halál előtt elkészített ruhát adtak a halottra? Ki készítette el a „halotti ruhát”? Járt-e külön fizetség az öltöztetésért, ha igen, mivel fizettek?

— Milyen ruhát adtak fiatal legény, illetve leány halottra? (Ennél a kérdéscsoportnál feltét-

lenül tisztázzuk, hogy milyen volt a viselet nemek és korosztályok szerint! Az egyes darabokról külön jegyzeteket készítsünk, rajzokkal, fényképekkel illusztrálva, hogy később is fel tudjuk idézni az elmondottakat. Ebben a témában nem jelent kielégítő rögzítést az, ha csak magnetofonnal rögzítjük az elmondottakat, mert később már nem tudjuk azonosítani a hallottakat.)

— Öltöztettek-e fiatal esküvői ruhába, ha igen, hány éves kortól öltöztették a leányt menyasszonynak, a fiút vőlegénynek. (Beszéltek-e arról, hogy a fiatalon meghaltak a túlvilágon ülik majd a lakodalmukat?)

— Hallott-e olyan esetet, hogy *idős asszonyt fehér ruhába* öltöztettek?

— Mit tettek az *idős asszony fejére*? (Hallott-e arról, hogy nem fejkendőt adtak az asszonynak, hanem valamilyen formában, pl. egy hosszú lepellet becsavarták a fejét?)

Kik és hol készítették el a *ravatalt*? (Gyakori elnevezései: „ravatal”, „hidegágy”, „nyújtópád”, egyes felvidéki falvakban „lésza”.) Hogyan, milyen eszközök felhasználásával készítették, milyen irányban helyezték el? Ha a ház mestergerendájához igazítják, akkor magyarázassal meg, hogy miért?)

— Mi volt a halott *feje, illetve a dereka alatt* a ravatalon. (Hallott-e olyan esetről, hogy a halott feje alá olyan párnát tettek, ami virágokkal volt kitömve? Ha tud ilyenről, kérdezzük meg, hogy miért tettek ilyen párnát a feje alá és milyen virágokat szoktak beletenni?)

— Kik, hogyan és *mikor tették fel* a halottat a ravatalra?

— Mivel próbálták megakadályozni a *halott feldagadását*? (Tettek-e vizet a ravatal alá, vagy valamilyen nehéz tárgyat, ekevasat, sarlót a halott hasára?)

— Ha vizet tettek a ravatal alá, később hova öntötték?

— Amikor halott volt a háznál, *hova söpörték a szemetet*? (Miért nem lehetett kisöpörni a szemetet a házból?)

— Mivel és *mikor terítették le* a halottat a ravatalon? A leterítésre használt lepedőt minek nevezték és miért kellett leteríteni?

— Volt-e olyan eset, hogy a halottat takaró lepedőt valamilyen módon megvagták, behasították, ha igen, miért? (Beszéltek-e arról, hogy a halott csak akkor tud járni, vagy akkor lát a túlvilágon, ha a lepedőjét behasítják.)

— *Mit csináltak a ravattal*, miután elvitték a halottat? Mi lett a sorsa az egyes tartozékoknak?

Kiket és milyen módon *értesítettek* a halálesetről? Kik voltak azok a hivatalos személyek, akiket értesíteni kellett, ha valaki meghalt a családban? (Pl. a papot, harangozót, halottkémest, sírásót stb.) A halott hozzátartozói és ismerősei közül kiket és milyen sorrendben értesítettek a halálról? Hogyan és kik szóltak ezeknek? (Elmentek személyesen azok, akiket megkértek erre, vagy táviratot adtak fel, újabban telefonáltak stb.)

— *Miből tudták meg a falubeliek, hogy halott van a faluban*? (Ha jeleztek is valamivel, pl. harangozással, hogyan jelezték azt, hogy asszony, férfi, leány-, vagy fiúgyermek halt meg?)

— A halottas házra tettek-e valamilyen jelzést? (Pl. az ajtóra, kapura fekete kendőt, vagy újban nyomtatott gyászjelentést.)

Kik és mikor mentek *megnézni a halottat*? Mit vittek magukkal ilyenkor a „halottnézőbe”? (Ne tévesszük össze a halottnézőt a virrasztással! Halottnézőbe azok a távolabbi ismerősök mentek el a faluból, akik ismerték ugyan a megboldogultat, de közelebbi viszonyban nem voltak vele. Általában a távoli ismerősök az éjszakai virrasztásra nem mentek el, hanem délelőtt, vagy délután mentek el rövid időre a halottas házhoz.)

— *Hogyan köszöntek a háziaknak érkezéskor*?

— *Mit csináltak halottnézőben*?

— *Megkínálták-e étellel, itallal a halottnézőket*? Ha igen, mivel és milyen szavakkal köszönték meg? (Isten juttassa a halottaknak...)

— Mennyi ideig maradtak és hogyan búcsúztak távozáskor?

Kik és mikor mentek el *virrasztani* a halott mellé? Mit vittek magukkal a virrasztók? Mennyi ideig tartott a virrasztás? (Pl. „esti harangszótól napfeljövétig”. Fügött-e a virrasztás időtartama attól, hogy a halottat mennyire szerették életében?) Kik voltak azok, akik végig maradtak és kik mentek el korábban?

Szokták-e *síratni* a halottat, ha igen kik és hogyan? (Ha volt síratás próbáljuk meg felidézni a síratásokat!) Voltak-e fogadott síratóasszonyok, akiket el szoktak hívni a halott mellé? Ha igen, kik voltak ők és kaptak-e valamilyen fizetséget ezért. Kérdezzük meg beszélgetőtársunk személyes véleményét a fogadott (fizetett) síratóasszonyok elhívásáról! A falu köztvéleménye mit tartott arról, miért kell virrasztani a halott mellett? (Csak „szokásnak” tartják, vagy utolsó búcsúzásnak?)

— *Hogyan helyezkedtek el a virrasztók*? [Emlékeztessük vissza beszélgetőtársunkat egyes esetekre és ezek alapján mondja el tapasztalatait! Könnyíti a rögzítést, ha egyszerű vázlaton jelöljük a szobát, a ravatal helyét és ezen a rajzon tüntetjük fel a hallottakat. Kérdezzük meg, hogy a ravatalhoz képest hol volt a helye az idősebb, illetve a fiatalabb asszonyoknak, valamint férfiaknak. Hova szoktak állni a közelebbi és távolabbi rokonok, hozzátartozók? Itt külön kérdezzük meg az egyes rokonok (szülők, gyermekek, házastársak stb.) helyét a virrasztáson!]

— Mi történt a virrasztás alatt, mit csináltak a virrasztók? Beszéltessek el a virrasztás eseményeit (imádkozás, halottas énekek éneklése, virrasztók megkínálása stb.)!

— *Megkínálták-e valamivel a virrasztókat*, ha igen, mivel, mikor és kik tálták az ételt, italt? Hogyan köszönték meg az ételt, italt? Mit mondtak (és csináltak-e valamit) az ital elfogyasztása előtt? (Szokás volt-e az, hogy az ital elfogyasztása előtt néhány cseppet a földre cseppentettek? Ha igen, miért?)

— Mire gondoltak olyankor, ha virrasztás alatt valamilyen furcsa zajt hallottak, vagy *magától kinyílt az ajtó?*

— Mit mondtak arról, hogy *hol van a halott lelke* a virrasztás alatt? (Beszéltek-e arról, hogy ilyenkor még köztük van a lelke? Ha igen, jelezték-e ezt valamivel? Pl. azzal, hogy az ő tisztelére is tettek az asztalra poharat, tányért, esetleg ételt, italt.)

— Azokban az esetekben, *amikor nem virrasztottak* egész éjjel magára hagyták-e a halottat, vagy valaki mindig volt mellette? Ha nem hagyták egyedül, kik maradtak vele?

— Éjszakára hagyták-e valamit a halottnak elkészítve, „ha keresi, megtalálja”? (Pl. ételt az asztalon, égő gyertyát, hogy „lásson” stb.)

— Amikor *két éjszakát* kellett virrasztani a halott mellett, miben különbözött a második éjszakai virrasztás az elsőtől? (Tudunk olyan esetekről, amikor a második éjszakán kínálják meg a virrasztókat, vagy a második virrasztás egész éjjel tart, az első nem. Különbőség lehet abban is, hogy nem ugyanazok a személyek vesznek részt a két virrasztáson, a második lehet „zártabb” azzal, hogy csak a rokonok vesznek részt rajta.)

— Hallott-e olyan esetekről, amikor a virrasztók valamilyen módon megtréfálták pl. azokat, akik elaludtak?

Mikor vették le a halottat a ravatalról és kik, hogyan tették be a koporsóba? Mi volt a halott feje- és derékaja a koporsóban?

— Mivel tömték ki a *halott párnáját?* Miért? (Hallott-e olyan esetről, hogy virágot tettek a párnába? Ha igen, miért és milyen virágot szoktak betenni?)

— Mit adtak a halottnak a koporsóba, *milyen tárgyakkal* együtt temették el? Ezeket a tárgyakat miért temették el vele? (Betették-e a koporsóba a halott olvasóját, imakönyvét, férfiaknak a *kalapját, görbebotot, zsebkendőt*, valamilyen *ruhadarabot* azon kívül, ami rajta volt? *Pénzt* tettek-e a halottnak, ha igen, hova és miért? Ha valaki szerette az *italt*, tettek-e mellé kis üvegeket? Látott-e olyant, hogy *kenyeret*, vagy *kalácsot* tettek a halott koporsójába? Tettek-e *virágot* a halott mellé, ha igen, kiknek és miért? *Pipát, dohányt, cigarettát, gyulát* szoktak-e betenni azoknak, akik életükben dohányoztak? Milyen esetekről tud, amikor valaki életében meghagyta, hogy valamilyen szeretett tárgyat temessenek el vele. Teljesítették-e az ilyen kívánságokat, ha igen, *milyen tárgyak kerültek így a koporsóba?*)

— Mit tettek olyankor, ha valamilyen tárgyat elfelejtettek betenni a koporsóba, pedig kellett volna? Miből tudták meg azt, hogy valami kimaradt? (Később megtalálták, vagy álmódta a halottal, aki „kérte” a kifelejtt tárgyat, „visszajárt a lelke” és ebből gondolták, hogy valami nem megfelelően csináltak? Elküldték-e valamilyen módon, pl. a következő halott mellé betették, vagy a temetőben beásták a sirba a kifelejtt tárgyat?)

— *Mivel terítették le a halottat a koporsóban?* Honnan származott, ki és mikor csinálta azt a terítőt, amivel letakarták a halottat? Mit csináltak ezzel a koporsó lezárásakor? (Szokás volt-e, hogy ilyenkor szabaddá tegyék a halott arcát azzal, hogy visszahajtották a letakaró lepedőt, vagy valamilyen formában kinyírták? Miért csinálták ezt?)

— Mikor és ki *zárta le* a koporsót?

A halott kikísérése a temetőbe, a temetés

Kik és *hogyan vitték ki a halottat a házból?* Beszéltek-e arról, hogy a ház körül élő *állatok megérik*, amikor a halottat elviszik a háztól?

— *Hogyan vitték ki az ajtón* a koporsót? Fejjel, vagy lábbal előre kellett vinni? Miért nem szabad „fordítva” vinni?

— *Tettek-e valamit a ház padlójára, hogy az fölött vigyék át a koporsót?* (Szoktak-e pl. vásznat elteríteni az ajtónál, tettek-e arra még valamit, minek nevezték ezt és miért csinálták?)

— Letették-e az udvaron a koporsót, ha igen, hova és miért? Mit csináltak ilyenkor az udvaron? (Ha ott *búcsúztatták*, milyen búcsúztatószöveget mondtak el? Ki írta és ki mondta el? Si-ratták-e az udvaron a halottat, ha igen, kik és hogyan?)

— Milyen volt a *temetési menet?* (Kik mentek legelől, kik és hol vitték a koporsót, a keresztet? Mit kaptak később a keresztvivők?)

— Milyen menet kísérte a *fiatal halott* koporsóját? (Kik vitték a koporsót, milyen ruhában, zenészeket fogadtak-e olyankor, ha fiatal temettek? Ki fogadta a zenészeket?)

— *Hogyan vitték a csecsemőkorú halottat?* Ilyenkor, kit kértek meg, hogy kivigye a koporsót a temetőbe?

— Számítottak-e valamilyen következményre, ha más faluból származó (*idegen*) halottal vittek keresztül a falun? (Pl. elveri a jég a termést.) Hogyan védekezhettek az esetleges káros következmények ellen?

— Mit csináltak olyankor, ha a koporsót víz fölött, hidon kellett átvinni? (Szoktak-e ilyenkor aprópénzt adni a koporsóvivőnek, vagy pénzt dobni a vízbe? Szokás volt-e ilyenkor vásznat teríteni a híd előtt? Miért?)

— Általában mikor temették el a halottat, mikor volt a temetés? Milyen volt a temetési szertartás? A résztvevők (nemek és korosztályok, valamint rokonsági rend szerint) hogyan álltak körül a sírt?

— Hogyan búcsúztak a halottól? Mondtak-e a sírnál előre megírt búcsúztatót. Ki írta és ki mondta el az ilyen búcsúztatókat, hogyan búcsúztattak?

— Kik és hogyan eresztették le a koporsót? (Tud-e olyan esetekről, amikor nem kötéllel, hanem vászonnal eresztették le a koporsót? Ha igen, kié lett a vászon?)

— Szoktak-e a koporsóra, vagy a gödörbe virágot dobni?

— Mit csináltak a hozzátartozók a behantolás után? [Látott-e olyan temetést, ahol a rokonok megkerülték a sírt? Ha igen, hogyan kerülték meg és miért? Tud-e olyan esetről, hogy valamit (pl. tyúkot, italt) átadtak a sír felett? Ha igen, miért és mit csináltak ezekkel később?]

— Kiket és mikor hívtak meg a halotti torra? Ki hívta meg őket? Hol rendezték a tort és ki végezte el az előkészületi munkákat?

— Mostak-e kezet tor előtt, ha igen, hol és hogyan volt elkészítve a tál?

— Hol és hogyan terítették? (Hallott-e olyan esetekről, amikor nem asztalra hanem földre terített szőnyegekre tették az ételt?)

— A résztvevők hogyan helyezkedtek el torozás közben, hova ültek a rokonok, a férfiak, az asszonyok? [Hol volt a helye a sirásóknak, a kántornak? Mindenkit leültettek az asztal mellé, vagy voltak olyanok (pl. egyes vidékeken az asszonyok) akik állva maradtak?]

— Milyen ételt és italt szoktak adni a torozóknak és hogyan tálalták ezeket?

— Milyen szavakkal köszönték meg az ételt, italt? (Beszéltek-e arról, hogy a toron elfogyasztott ételből a halottak részesednek a túlvilágon? Szokás volt-e az, hogy ivás előtt az italból a földre loccsantottak? Miért?)

— Milyen imákat mondtak torozás közben, illetve miről beszélgettek a torozók?

— Mennyi ideig tartott a tor, hogyan búcsúztak a távozáskor?

— Mit gondoltak arról, hol van a halott lelke a temetést követő időszak elején? (Voltak-e olyan jelzések, amiből azt gondolták, hogy a halott lelke még a közelben van? Éjszakára hagyta-e ételt az asztalon, hogy „legyen a halottnak, ha hazajön”?)

Emlékezés a halottra

Kik, hogyan és mennyi ideig gyászolták a halottat? Milyen volt az asszonyok, férfiak, legények, lányok gyászviselete? A különböző hozzátartozóknak mennyi ideig kellett gyászolni és milyen tilalmak voltak erre az időszakra?

— A gyász ideje alatt rendeztek-e a torhoz hasonló megemlékezést? (Voltak-e olyan időszakok, amikor ugyanúgy összehívták terített asztal mellé a rokonokat, mint a temetés után? Ha igen, melyek voltak ezek az időszakok?)

— Gyász ideje alatt szokás volt-e kenyeret, kalácsot, vagy más ételt adni idegeneknek, ha igen, mikor? (Beszélje el részletesen ennek a módját és azt, hogy miért adtak ételt idegeneknek?)

— Milyen alkalmakkor mondtak misét a halottnak?

— Mikor vették le a gyászviseletet a fiatal és az idősebb emberek? (Vegyük figyelembe a rokonsági kapcsolatokat!)

— Miként emlékeztek meg a halottról nevezetesebb ünnepeken? (Húsvét, Karácsony stb.) (Tesznek-e ételt a halott tiszteletére karácsonykor az asztalra? Szoktak-e valamilyen módon, pl. karácsonyfa sírja tételével megemlékezni a halottról Karácsonykor a temetőben?)

Milyen szokások voltak a faluban halottak napján? (Nov. 2-án.) Hogyan emlékeztek a halottról a templomban, a temetőben és otthon?

— Kik mondtak misét a halottakért ezen a napon? (Szoktak-e mise előtt, vagy utána ételt, esetleg italt osztogatni a templomnál a szegényeknek? Mit adtak ilyenkor és miért?)

— Mit csináltak a temetőben halottak napján? (Kik és miért gyűjtöttek gyertyát a síron? Gyűjtanak-e gyertyát azoknak a halottaknak, akik távol haltak meg? Hova teszik ezeket a gyertyákat? Szoktak-e ételt, italt vinni a temetőbe halottak napján? Hol és kik fogyasztották el ezt? Tud-e olyan esetről, amikor a kívitt ételből vagy italból a sírra is tettek, vagy oda beásták azt?)

— Hogyan emlékeztek meg a halottakról *otthon*? (Gyűjtöttak-e gyertyát a lakásban, ha igen, hányat és a lakás melyik részén? Terítettek-e asztalt a halott tiszteletére? Milyen *ételeket* tálltak ilyenkor és kik vettek részt a halott tiszteletére adott „asztalvetésen”? A háziak adtak-e valamit azoknak, akiket elhívtak halottak napján, hogy közösen emlékezzenek meg a halottakról? Sütöttek-e valamilyen kalácsot halottak napjára, ha igen, mi lett ennek a sorsa?)

— Beszéltek-e arról, hogy halottak napján a *halottak lelke hazajön*? Miből lehetett tudni, hogy visszajár a halott lelke? (Valamilyen rendkívüli zaj, vagy rendkívüli esemény: ajtó kinyílása, állatok nyugtalansága jelezhette-e a visszajáró halottat?)

— *Mikor és miért jár haza a halott lelke*? Mit tehettek ennek megszüntetéséért? [Ha feltételezték, hogy valamit hiányol a halott, mit tettek, mivel szüntethették meg a hiányt? Szokták-e valamilyen módon elküldeni, pl. más halottal, vagy a sirba beásva a hiányzó tárgyat? Mit tettek olyankor, amikor a halott nyugtalan lelkiismerete (be nem vallott bűne stb.) miatt jár haza? Szokás volt-e az, hogy gyertyát gyűjtöttek olyankor, amikor visszajáró halottat feltételezték? Milyen történeteket tud a visszajáró halottakról?]

A temető

Készítsünk részletes vázlatot a temető *elhelyezkedéséről*, vázlatunkon tüntessük fel, hogyan helyezkedik el a *faluhoz és a templomhoz képest!* Tüntessük fel az *északi irányt!* Mérjük meg a határoló vonalak hosszát és jelöljük be a *temetőkaput!* A sorok megszámlálása után minél pontosabban jelöljük ezek fekvését. Ha van *halottasház*, vagy más (bármilyen) mesterséges tereptárgy (*temetői kereszt, szénaboglya, kút, kijárt út* stb.) ezeket is rajzoljuk be vázlatunkba. Amit csak lehet a fényképezéssel is rögzítsünk!

A falubeliektől próbáljuk megtudni a következőket:

— *Mióta használják ezt a temetőt*, ha volt más temetője is a falunak, az hol található? *Milyen vallású és milyen nemzetiségű halottakat temettek* a temetőbe?

— Ki volt a *temetőőr*, mi volt a dolga és milyen fizetséget kapott ezért?

— Ki szokta *kiásni a sírokat* és milyen *temetkezési rend* volt az irányító? (*Soros*, amikor szigorúan folytatták a megkezdett sorokat, vagy *családi rend* szerint, amikor a rokonok, hozzátartozók egy helyre kerültek.)

— *Milyen formában ásták ki a sírokat*? (Milyen hosszú, széles, mély volt a gödör, ástak-e oldalkamrát a gödör alján, ha igen, milyen esetekben és miért? Hogyan nevezték az ilyen sírgödört? Oldalkamrás, „padmalyos”, „padmalos”, „lefödött” stb.)

— Hova temették a *kereszteletlen gyermekeket*, illetve az *öngyilkosokat*?

— Hova temették a XIX. századi kolerajárvány halottait?

Milyen anyagból készült *sírjeleket* használtak a temetőben? Az egyes *anyag* típusok melyik időszakban voltak általánosak? Figyeljük meg a sírjelek *formai kiképzését*, jegyezzük le *feliratukat*, rajzoljuk le az alkalmazott *diszítéseket!* (Próbáljuk megtudni ezek elnevezéseit!) Kérdezzük meg, hogy *kik készítették* el a sírjeleket, amennyiben a faluban készültek egyes időszakokban a síremlékek, keressük meg a valamikori készítőkhöz tartozóit és tőlük próbáljuk megtudni az elkészítés módját! Mérjük le a *jellemző méreteket* és a kapott eredményeket vessük össze a sírjelek által jelölt halottak életkorával! (Milyen nagyságú sírjeleket készítettek gyermekeknek, férfiaknak, asszonyoknak és idős embereknek?)

A sírjelek vizsgálatához eredményesen használhatjuk Morvay Péter Útmutató a fejfák gyűjtéséhez című kérdőívét, ami megtalálható a Honismereti Híradó 1974/2. számában.

A felvétel végén ne felejtjük el megkérdezni a következőket:

Beszélgőtárs neve:

Leánykori neve:

Születés helye: falu, éve.....

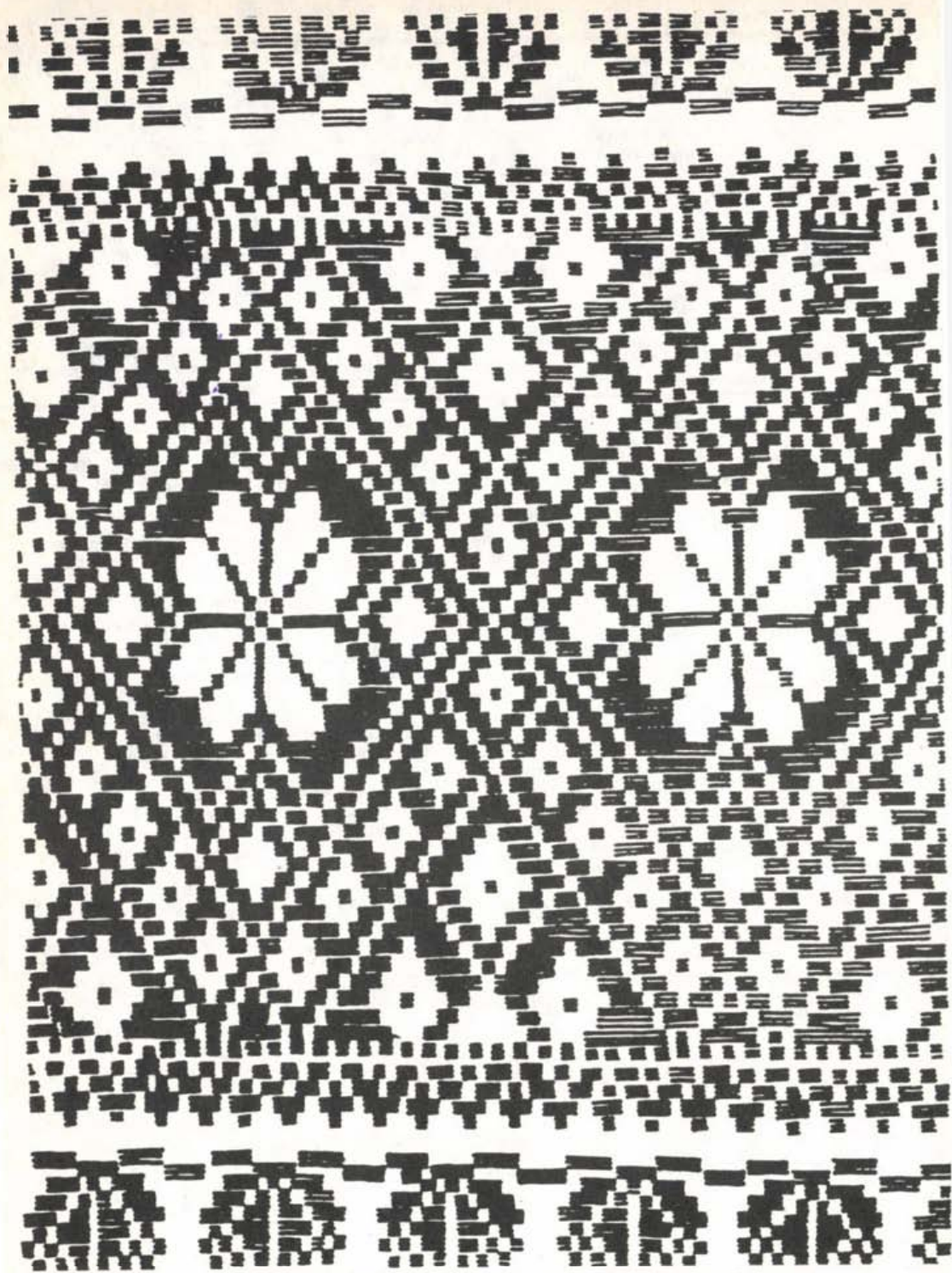
Beszélgőtárs vallása:

Foglalkozása:

Mióta lakik a faluban:

Korábban huzamosabb ideig hol tartózkodott:

Felvétel helye: ideje:

Mezőségi szőttés párnahéj (Szentes Vidorné rajza)